

SZEMLE.

Joggyakorlat.

A hitelező tönkrehajtása.

(Két közlemény.)

I.

Ezt a fogalmat, mint jogi műszót az egyes magánjogi pénztartozások átértékeléséről szóló 1928.: XII. t.-c. 14. §-a iktatta be jogi műszavaink fegyvertárába. Ennek a szakasznak nagy-jelentőségű 4. bekezdése megengedi az oly követeléseknek utólagos átértékelését is, amelyek 1919 január 1. után, de 1923 július hó 1. előtt olyképpen egyenlítették ki, hogy a hitelező jogfenntartás nélkül elfogadta az adósnak névértékű koronákban eszközölt teljesítését és így a vonatkozó jogügylet felett az érdekelt felek teljesen napirendre tértek; ezeknek a gazdasági és jogi életüket teljesen befejezett követeléseknek a kérdéses törvényhely oly feltétel mellett ad életet a halál után, ha valóban égbekiáltó igazságtalanság történt a követelések annak idején papirkoronákban való elintézésével: azaz egyfelől az adósról indokolatlan előnnyel járt légyen a teljesítés elfogadása, másrésről az átértékelés elmaradása a hitelező tönkrehajtását eredményezte.

Érthető a törvényhozónak az az intenciója, hogy réges-régen elintézett ügyeknek megbolygatását és tetemrehívását nem szívesen látja. A lefolyt tiz esztendőben a gazdasági egyedeket a legkülönbözőbb formában a csapások légiója érte; alig állítható, hogy — néhány elszánt és szerencsés ember kivételével — bárkit is megkimélt volna a közös sors. Az egyik régi vagyont hadikölcsön formájában vitte a máglyává vált oltárra; a másikat az összekuporgatott pénzeket öregkorára megszerzett biztosítási összeg elértéktelenítése tett nincstelenné; de a többi embert is utolérte a devalvációnak, károknak ezer alakja közül az egyik vagy a másik. Ily körülmények közt vérző sebeket mutathat fel a gazdasági élet jóformán valamennyi részese; nem is beszélve az életüket és egészségüket vesztett emberek vérdíjazatairól. Ki tudna itt teljes és végleges igazságot osztani? Ki merné e vérzivataros tiz vagy tizennégy esztendő minden igazságtalanságának törvénybeidőzését vállalni? Fátyolt a multra, hiszen a fájdalmat az idő mindig enyhíti és a törvényhozás joggal visszariadhatott az elől, hogy oly igazságtalanságok bíró elé vitelét megengedje, amelyeken a felek már régen tultették magukat és amelyeket a legnagyobb fájdalomennyhitő — az idő — a maga balsamával már elviselhetővé tett.

Nem tudjuk, szerencsésen választotta-e a törvényhozó a belenyugodás próbakövéül a jogfenntartási nyilatkozat megtörténtét. Kétségelen, hogy az, aki nagyfoku igazságtalanságnak érezte a papirkoronában való teljesítést, az — nolens volens elfogadta ugyan — de, legalább egy formulával, egy jobb jövő-

ben való bizalommal tett akadémikus kijelentéssel rögzítette le azt a jogi érzületét, hogy vele a követelés ily módon való elintézése folytán igazságtalanság esett és hogy apellál a jobb időkre. Ám nagyon kérdéses volt-e mindenkiben ily bölcs előrelátás és bizalom; vajjon nem a legelkeseredettebbek közül való volt-e talán az, aki még egy jogfenntartó nyilatkozat megtételére sem érzett magában lelkierőt és a jogban való hitét örökre elvesztvén, megadta magát a sorsnak maradék nélkül. *A jogfenntartás kérdése tehát a valorizáció tekintetében merőben a véletlen vagy a lelki hangulat és diszpozíció dolga volt,* ami tehát távolról sem felel meg oly mérvben a törvényhozó által szánt próbakö szerepének, mint ahogy az kívánatos volna a kedélyek megnyugtatása szempontjából.

A törvényhozás azonban nem térhetett ki az elől, hogy a jogfenntartás nélkül konzummált teljesítéseket is bizonyos egészen kirívó esetekben revízió alá vegye és azok átértékelésére a fentebb ismertetett feltételek mellett a bírónak módot adott. Annak tudatában, hogy a törvényhozás az ily utólagos valorizációt kivételes eszköznek és nem általános instrumentumnak szánta, kell tehát a megengedett esetek jogi szempont alatti való bírálatához fogni.

Az ezen szakaszra épített perек megindítására szánt rendkívül rövid határidő 1928 július hó 1-én lejárt. A határidő oly rövid volt, hogy igen sok érdekelt jóformán nem is tudhatott róla s mire egyes újságcikkek vagy más közvetett módon tudatába jutott, hogy minő fontos joga nyílt meg in eventu, már tudomásul is vehette, hogy a kérdés tárgytalan, a három hónap letelt. Nem tudjuk, szerencsés volt-e ily abszolút szokatlanul rövid határidőt ki tűzni. Elvégre szokatlanul nehéz jogi problémákról van szó, amelyeknek tisztábahozatala, ügyvéddel való megbeszélése megfelelő időt és megfontolást tesz szükségessé; a per megindítása pedig — rendszerint nagy szubsztrátumról lévén szó — oly anyagi áldozatot kíván, amely egy a törvény által is „tönkrement”-nak nevezett embertől egykönnyen nem lehetséges. Szinte az az érzésünk, hogy a háromhónapos határidő nem is a függő helyzetek gyors megoldását célozta, mint azt, hogy ezen határidő rövideége folytán az érdekelteknek nagy tömege egyszerűen lekésik jogai érvényesítéséről és ezzel tárgytalanná teszi azt, amit a törvényhozás ugysem tulságos lelkesedéssel engedett meg, t. i. ügyeiknek a bíró elé való vitelét.

Az a reményünk, hogy e határidőt a törvényhozás utólag még ki fogja terjeszteni, mert nem volna igazságos, hogy a többnyire nehéz viszonyok közt élő emberek késlekedése ily súlyos jogvesztéssel járjon; még hozzá minden igazolás vagy pótlás lehetősége nélkül.

Azok előtt azonban, akik nem mulasztották el keresetüknek kellő időben való benyújtását, ott meredezik a nehéz feladat: megbirkózni a törvényszabta előfeltételek bizonyításával, egyfelől abban az irányban, hogy követelésük a törvény értelmében jogcím és személyre való tekintettel nincsen kizárva; másfelől pedig abban az irányban, hogy a hitelező és adós szemelyében fennforognak-e a kivételes jog alkalmazását megengedő szubjektív momentumok?

Azt a körülményt, hogy az adós a papirkoronában való fizetéssel indokolatlan előnyhöz jutott, talán nem lesz oly nehéz igazolni, mert hiszen itt az eset beszél magáért. Elvégre 100 aranykorona helyett 1-et vagy még annyit sem fizetni: elég nagy előny. Egy ajtó árával kifizetni a ház vételárát, szintén eléggé szembeszökő valami. Talán csak ott kétesebb a dolog, ha az adós maga is egy harmadik személytől kapta a pénzt, jobb valutájú követelése fejében és ezzel teljesített a saját hitelezőjének; azonban ez az eset nem lesz éppen gyakori.

Annál nehezebb és kétségesebb a hitelező személyére vonatkozó körülmény tisztázása. Azt kívánja a törvény szövege, hogy az igazoltassék, mikép *éppen az átértékelés elmaradása folytán tönkrement legyen a hitelező*. Tönkremenés és pedig 1923. július 1-ig bezárólag! Vonuljanak fel tehát a mezitlábasok seregei, akik az utcasarkán kezüket adományért nyújtják ki és a résztvevők kérdésére, hogy mikép jutottak e szomorú sorsba, azt válaszolják: 1919 és 1923 közt hitelező voltam, rossz pénzben kaptam követelésemet, nem éltem jogfenntartással és emiatt tönkrementem. Ó jaj nekem!

Azt gondoljuk, a törvény aligha gondolta a tönkrejutás kérdését a köznapi élet szószerinti értelmében. Mert ilyképen oly szükre szabta volna a jogosultak körét, amely teljesen illúzióriussá tette volna a perindítás lehetőségét. Tönkrejutás: úgy gondoljuk az is, ha a vagyonos, rendezett viszonyok közt élő ember standardját mélyen leengedve, küzd azért, hogy a mindennapi kenyerét megkeresse. Tönkrejutás: azt hisszük e törvényhelynek megfelelően az is, ha a hajdani lateiner ma öreg napjaira, versenyt fírad fiatalabb társaival, ahelyett, hogy gyűjtött vagyonkájának hozadékából élhetne és azt hisszük, a bíróság tönkrejutást fog látni abban is, ha a jómódu ember özvegye, ma ügynökösködik és naponta husz lakásból dobattja ki magát, holott a férje valamikor szép vagyont hagyhatott volna reá. Tönkrejutás mindez akkor is, ha történetesen tiszta ruhában jár a szenvedő alany és egyszer-másszor egy-egy színházba is bemerészkedik.

Bizunk benne, hogy a bíróságnak méltányos belátással és a törvény céljának szem előtt tartásával és főleg: *a szellemnek a szívrrel való egyeztetésével* meg fogja találni a kérdések minden irányban megnyugtató megoldását. Hiszen a valorizációs problémát is a jus aequum vetette felszínre; oly bírák hozták az első átértékelő ítéleteket, akiknek a lelkiismerete nem tudott belenyugodni a törvény száraz szavaiba; bizunk tehát abban, hogy e fontos részletkérdés megoldásánál is ugyan az a méltányos jog fog érvényesülni, mint amelyik szülőanyja volt az egész átértékelési jognak.

Dr. Fränkel Pál.

II.

Az utólagos átértékelés problémái ma forrnak, erjednek, minden perirat, minden irodalmi glossza alakít és formál valamit azon anyagon, amelyből a bírói határozatok idővel az egyseges joggyakorlat medrét fogják kivájni. Tekintve, hogy a kérdésnek a fenti cikkel teljesen ellentétes interpretációját látom helyesnek, úgy vélem; hogy a probléma objektív és helyes

irányban való fejlődését szolgálja, ha az a másik oldalról is megvilágítást nyer.

A 14. §. IV. bekezdése, amely az utólagos átértékelésnek, a bírói gyakorlatban el nem ismert intézményét kodifikálta, az országgyűlés tárgyalásai során incidentaliter, inkább érzés-szerű sugallat mint legisztatív megfontolás révén került a törvénybe. A törvényjavaslat eredeti felépítésében nem intézkedett az utólagos valorizációról, mert azon az állásponton volt, hogy a valorizáció visszaható ereje begyógyult sebeket szakít fel és olyan igazságtalanságokat, amelyeket az idő megtisztított sértő elemeitől és intézményekké szublimált, újból felkavarva, súlyosabb károkat okoz, mint amilyeneket orvosolna. A bizottsági tárgyalások alkalmával eleven erővel érvényesült azonban a közfelfogás nyomása, amely a hadikölcsön, a kincstári értékpapírok és életbiztosítások elértéktelenedésével súlyosan károsult közönségnek legalább magánjogi követelései tekintetében óhajtott valami kiegészítő lehetőséget nyújtani. Egyik oldalon a méltányosság, a másik oldalon jogi meggondolások és a közgazdasági hatás mérlegelése, végül is egy kiegyenlítő és az objektív igazság mérlegén is helyes formulában találkoztak. A 14. §. IV. bekezdése e kompromisszum eredményeként *a legkiválóbb igazságtalanságok kiegyenlítésére szánt, kivételes és szigorúan magyarázandó jogszabályként jelentkezik* és úgy az indokolás szövege, mint a tárgyalások kifejezett hangulatának tanúsága szerint azt célozza, hogy ott, ahol konkrét ügylet által tönkretett hitelező létfenntartási érdekei és a szociális szempont kényszerítően megkívánják, a jogosult valami kiegyenlítő és méltányos segítséghez jusson. A szabály annak a gondolatnak szolgálatában áll, amelyet az átértékelés más vidéken az u. n. karitatív valorizáció kíván megvalósítani: segélyt, megfelelő tartást nyújtani annak, akit pénzünk értékromlása tönkretett.

Bár a törvény helyes magyarázata annak objektív szövegébe kapcsolódik és nem keresi igazolását a törvény keletkezésének motivumaiban, sem abban a hangulatban, amelynek levegőjében a kodifikációs gondolat törvénytörvénnyé vált: utalunk kellett ezekre a körülményekre is, azzal a tendenciával szemben, amely a szociális gondoskodás és méltányosság szellemében, maximális engedményként beültetett jogszabályt a méltányosság címén még tovább próbálja kiélezni.

A kritikus paragrafus szerint: a teljesítés jogfenntartás nélküli elfogadása nem zárja ki az átértékelést, ha a teljesítés a törvényben megszabott kritikus határidő alatt történt és pénztartozás átértékelése nélkül való megszűnése, gazdaságilag türethetetlen eredményre vezetett. Az átértékelés elmaradása gazdaságilag türethetetlen eredményt okoz, ha a hitelező tönkrejutását eredményezte és az adósra indokolatlan előnnyel járt. A hitelező tönkrejutása és az adósra hárult indokolatlan előny e szabály alkalmazásának együttes feltételei: ha csak az egyik állapítható meg, utólagos átértékelésnek helye nincs.

Téves dr. Fränkel Pál azon megállapítása, hogy egymagá-

gában az a körülmény, hogy az adós papirkoronában fizetett, az „indokolatlan előny“ igazolását feleslegessé teszi. Való ugyan, hogy „100 aranykorona helyett egyet, vagy még annyit sem fizetni, elég nagy előny“, de ez a kézen fekvő igazságnak látszó következtetés is csak olyan értékű, mint minden általánosítás. Az esetek legtöbbször e tipikus igazság talál, de számtalan konkrét eset volt, mikor még az ilyen kedvező — 100 aranykorona helyett egy aranykorona — teljesítés sem járt előnnyel, még kevésbé indokolatlan előnnyel az adósra. Ha például a ház, amelynek vételárával a vevő tartozott, a vételár lefizetése előtt leégett — a csökkent értékű koronában teljesített fizetés dacára a vevőt előny nem érte. Adott esetekben a béke utolsó éveiben megkötött birtokvédelmi szerződésből kifolyólag, a vételárhátralék a háború első napjaiban vált esedékessé. Felek ekkor megállapodtak abban, hogy a vételár fizetését 1919-re halasztják. A vevők a vételár kiegyenlítésére készen tartott egész összeget ezután hadikölcsönbe fektették. Való, hogy 1919-ben sokkal rosszabb valóru koronával egyenlítették ki tartozásukat, de az átértékelés nélküli teljesítés rájuk semmiféle előnnyel nem járt, mert a vételárnak szánt összeget hadikölcsönkötvényekben 99% erejéig elvesztették. Gyakori eset volt, hogy a vevő a vételárhátralékokra készen tartott összeget takarékbetétben helyezte el; itt is valorizálatlanul fizetett később, de nem jutott semmi előnyhöz, tekintve, hogy az egész vételárra szánt összeg, nála is elértéktelenedett.

A példák könnyen volnának folytathatók, első pillanatra is megállapítható azonban, hogy mindezen esetekben a névértékben való fizetés dacára, az adós javára indokolatlan előny nem mutatkozik: in contrario „indokolatlan előny“ feltétlenül jelentkezik ott, ahol — a szolgáltatás szándékolt egyensúlyától való eltérést elvileg, jogellenesnek minősítve — az adós jogtalanul gazdagodott volna.

A jogtalan gazdagodás azonban még nem szinonimája az „indokolatlan előny“-nek, nem meríti ki a törvényes terminológia tartalmát, inkább csak ez összetett fogalom egyik legszembeötlőbb eleme. A törvényszerkesztés ökonómiaja kizárja azt, hogy új jogi műszót teremtsen ott, ahol nem akarná az azzal reprezentált gondolatnak, a rokonfogalomtól való elválasztását éreztetni. A Törvény nyilván egyebet, a *jogtalan gazdagodásnál többet*, akart az új terminus technikussal kiejezni; az adós olyan előnyös pozícióját, amelyet a jogtalan gazdagodás ismervein túl még más kedvezmények hatványoznak. Az „indokolatlan előny“ fogalmának teljes tartalmát tehát akkor kapjuk, ha a fogalmat nem terminológiai izoláltságában, hanem a törvény egész rendszerével való összefüggésében, vizsgáljuk. Ebben a perspektívában pedig kétségtelen, hogy az átértékelés elmaradását csak akkor tekinthetjük az adósra indokolatlan előnnyel járnak, ha a tényállás olyan, hogy a törvényben az átértékelés feltételül vagy mértékének fokozásául megjelölt és különösen a 12. §-ban tüzetes szabatozással felsorolt körülmények, benne megtalálhatóak és olyanok, hogy a „rendes valo-

rizáció“ eseteiben is az átértékelésnek pozitív irányban való eldöntésére, illetve az átértékelés mértékének fokozására vezetnek.

Azzal, hogy az átértékelés meghatározásánál általános-ságban is figyelembe veendő körülmények közül egyet kiemel, és e speciális átértékelési igény egyenes előfeltételévé kvalifikál: a törvényhozó nyilván azt kívánta, hogy e feltétel fennforgása a legszigorubb mérlegelés tárgyát képezze. A törvény szövege ebben a vonatkozásban félreértést nem enged — az olyan szövegmagyarázat pedig, amely a névértékben való fizetést az „indokolatlan előnnyel“ aequiparálja, szóval a *jogigény érvényesítésének feltételéül rendelt kelléket, azonosítja magával a jogigény alapjával*, logikailag lehetetlen.

Az utólagos átértékelés érvényesítésének másik előfeltétele: a hitelező tönkrajtása. A Törvény itt ismét egy olyan fogalommal operál, amelynek tartalmát közelebbről nem határozza meg, amelynek meghatározása tehát a tudományra, konkrét esetben pedig a bíróságra vár.

Nézetem szerint a tönkrajtás gazdasági és jogi értelmében is, objektív és abszolút fogalom. Jelenti a *jogosult anyagi erejének olyan befejezett megfogyatkozását, amely a létminimumot meg nem haladó szegénységgel határos*. Ha a köznapi szóhasználat a bankár tönkrementéséről beszél, akkor is, mikor két autója helyett már csak kocsit tarthat és svábhgyi villája eladása után kénytelen négyszobás városi lakásba bevonulni; ha a társadalmi fikciók más mértékkel mérik is az arisztokrata, a kereskedő, a gazda vagy a szabad foglalkozású ember szegénységének és tönkrajtásának standardját: a Törvény nem disztिंगválhat és a kritikus határvonalat társadalmi és gazdasági osztályokra, foglalkozásra és minden egyéb szubjektív körülményre való tekintet nélkül egyformán állapítja meg. Ez a felfogás egyedül igazságos, mert a jogegyenlőség alapelveivel jutnánk összeütközésbe, ha hajlítható fogalomként, gazdasági és társadalmi osztályok, sőt egyéni pozíciók szerint különbözőképen határoznók meg; számol a szociális igazsággal, mert az ellenkező megoldás odavezetne, hogy a gazdag ember könnyebben juthatna a Törvény kedvezményéhez, — a szubjektív mérlegelés szerint ő már akkor hivatkozhatván tönkrajtására, ha nyolc szobájából négybe költözött — mint a szegény, akinél a rongyos ing és lyukas cipőig való letörés szolgálhat csak indíciumul. Ez a felfogás egyedül célszerű, mert likvid, könnyen bizonyítható tényállásba kapcsolódik: végül a fogalomnak csupán ez a magyarázata szolgálja a törvényhozó szándékát, tekintve, hogy a 14. §. IV. bekezdése nem az általános valorizáció értékiegyenlítő eredményeit célozza, hanem csak a legkirívóbb, gazdaságilag türehetetlen esetek remédiumaként jelentkezik.

A törvény szigorú értelmezését támogatják a parlamenti tanácskozások jegyzőkönyvei, az indokolás, a legis ratio és a logika szabályai is. A bizottsági tárgyalások során beszurt rendelkezés eredetileg az utólagos valorizációt ahhoz a feltétel-

hez kötötte, hogy „az átértékelés elmaradása a hitelezőre, létfenntartását veszélyeztető mértékben, méltánytalanul súlyos hatásu lenne“; a plénum ezt a feltételt a rendelkezés intenciójához képest tulságosan széles alapúnak vélte és ezért az átértékelés elmaradását a legszélsőségesebb feltételhez, a hitelező „tönkrejutásához“ fűzte. Figyelembe kell vennünk azt, hogy e kritikus rendelkezés a törvény kiépített útjáról való olyan letérés volt, amely a gazdasági és jogi megfontolásokkal szemben kizárólag a méltányosságnak tett engedményként jelentkezik; már pedig a méltányosság sugallatán keletkezett és e szempontot a legszélsőbb határig honoráló intézkedés, az egyszer már konsummált motívumok újabb felhívásával, tovább már ki nem szélesíthető. Végül, ha a törvény valamely általánosságban el nem ismert igényt kizárólag a pontosan meghatározott különös kellék fennforgása esetén enged érvényesülni, úgy ez a különös kellék kiterjesztően nem magyarázható.

A tönkrejutás fogalmának ily abszolút meghatározása ellen más kifogás nem is emelhető, mint a „méltányosság“ szempontja. Az elmúlt tíz esztendő azonban megtanított arra, hogy óvakodjunk jogrendszerünk irányítását hozzákapcsolni a jogási gondolkodástól idegen, az erkölcsi, gazdasági vagy politikai élet más dimenziókban élő ideáljaihoz, amelyek a klaszszikus jog logikailag zárt kategóriáival szemben szétfolyó, az eseti világítás árnyalatai szerint változó tartalommal jelentkeznek. A jog nem operálhat az olyan fogalmakkal, amelyekről objektív képet nem alkothat magának. Hogy mi az igazságos, a méltányos vagy a méltánytalan, az az egyes társadalmi osztályok szükségletei, erkölcsi érzéke és kulturális nivója szerint folyton változik és a társadalom ugyanazon rétegeiben, sőt azonos érdekek által összefűzött köreiben is, más és más képet mutat. Nemesak a jog érvényesülésének logikai követelménye az, ami a Törvény világos rendelkezésének teljesítését megkívánja, de a gazdasági élet rendje és nyugalma is. A gazdasági élet mai szövevényessége mellett az egyik félnek, a szabály megkerülésével, méltányosság folytán juttatott előny, a szembenálló félre súlyos sérelemmel jár; ez a sérelem az érdekek összefonódása útján túlterjed a közvetlen érdekelték körén, növekedő erővel gyűrűzik tovább és a forgalom számos pontján, a konkrét esetben ítélő bíró által be sem tekinthető távolságban, válik érezhetővé.

Hisszük, hogy a bíróság nem fog „a szellemnek a szívvvel való egyeztetésével“ kísérletezni, hanem végre fogja hajtani a Törvényt, amely az érdekösszeütközések eredőjének tükre és az állam szuverén akaratának kifejezője. Tartozik ezzel a Törvény tekintélyének és annak a hitnek, amely a jogrendben látja az állami élet legfőbb biztosítékát.

Dr. Varannai István.

Érdekveszélyeztetés és magánjogi oltalom. A Kuria rövid időn belül két igen érdekes messzemenő következtetésekkel járható határozatban foglalt állást az érdek-